

УДК: 738:658.81(09)

Л. Гавриш

Південний регіон збуту глиняних виробів опішнянських гончарів

Анотація: Розглядається оптовий спосіб збуту глиняних виробів опішнянських гончарів скупникам, які займалися подальшим перепродажем товару на Півдні. Дослідження охоплює часовий проміжок від останньої чверті XIX до першої третини XX ст.

Ключові слова: Опішне, опішнянські гончарі, Катеринославщина, Херсонщина, Ростов-на-Дону, глиняні вироби, скупники, чумаки, горшковози, оптовий спосіб збуту.

Опішне в останній чверті XIX — першій третині XX ст. було одним з найбільших гончарних осередків не тільки Полтавщини, а й усієї України. Гончарні вироби виготовляла значна частина населення. Велика кількість майстрів забезпечувала своєю продукцією місцеве населення в значно більшій кількості, ніж це було потрібно, тому гостро поставала проблема збуту. Одними із регіонів експорту глиняного посуду став Південь.

В обумовлений період на Півдні України (за даними обстежень Комісії для дослідження кустарної промисловості в Росії) місцеве населення займалося гончарством на Херсонщині та Катеринославщині¹, але промисел не набув значного поширення й розвитку через недостатню кількість випалювального матеріалу. Тому й набуло поширення таке явище як привізний посуд із сусідніх гончарних осередків Полтавщини, Київщини, Харківщини та Поділля, де обсяги його виготовлення були більшими й менш витратними. На Полтавщині основними експортерами гончарних виробів у південні райони були Опішне й Постав-Муки².

Актуальність досліджуваного питання пояснюється появою в літературі хибних тверджень щодо атрибутування привізного глиняного посуду як місцевого, тобто зробленого на Півдні України³.

Пропонована наукова студія є першим дослідженням питання надходження опішнянських глиняних виробів на Південь. Вона має на меті, спираючись на опрацьовані писемні джерела, охарактеризувати один з його аспектів — оптового способу збуту гончарних виробів кустарів Опішного скупникам для подальшого перепродажу на півдні України.

Хронологічні межі дослідження обумовлені появою перших писемних згадок про означене питання в останній чверті XIX ст. та першою третинною XX ст., коли в 1920-х рр. урядом було розпочато переведення кустарного виробництва на артільний спосіб господарювання й скупництво як явище поступово припинило своє існування.

У досліджуваний період гончарі Опішного збували свій товар двома способами: оптом і вроздріб. Поштучний продаж практикувався, коли майстер самостійно продавав вироби вдома, або на базарах та ярмарках. Зазвичай гончарі самостійно розвозили свій товар на відстань, що не перевищувала ста кілометрів. Пояснювалось це тим, що «їхати дуже далеко було невигідно»⁴, (тривалі поїздки вимагали значного часу, який вдома можна було використати для гончарювання чи ведення господарства, та значних коштів на дорожні витрати). Значна віддаленість Опішного від південної території України ускладнювала збут гончарних виробів самими майстрами, принаймні в опрацьованих джерелах мені не довелося зустрічати дані про те, що опішнянські гончарі самостійно возили продавати на Південь свої вироби. Їх доставкою в означений регіон займалися скупники: чумаки й горшковози.

Першими, на мою думку, проклали дорогу опішнянському посуду на Південь, чумаки. На користь цього свідчить те, що поблизу Опішного пролягав важливий чумацький шлях — Муравський (раніше Солоний), який далі проходив через запорізькі землі до самого Чорноморського узбережжя. Чумацтво як візницько-торговельний промисел в Україні виник ще в XII ст. (на цей період припадають

і перші писемні згадки про Опішне), місцями проіснувало до кінця ХІХ ст. — часу найбільшого піднесення опішнянського гончарства. Серед жителів містечка були такі, що чумакували. Тому логічним видається припущення, що чумаки здавна могли займатися перевезенням і продажем глиняних виробів опішнянських гончарів, але наразі ця теза потребує документального підтвердження. Традиційно чумаки їздили в Крим по сіль та рибу, але щоб не йти в один кінець впорожні, брали попутній товар, який користувався попитом на Півдні. Головним об'єктом вивозу чумаками з Полтавщини було збіжжя. Але окрім нього, вони брали й інший крам, специфічний для певної місцевості: з Гадяцького повіту — тютюну, Лохвицького — крупи, Пирятинського — льону, Прилуцького — цибулю⁵. Опішнянські ж чумаки, окрім зерна, сухофруктів, сала, цибулі, перевозили й гончарний посуд. Увесь товар, окрім кераміки, був сезонним: цибуля й сухофрукти з'являлися в кінці літа, сало найкраще було возити весною, коли не було спеки. Гончарні ж вироби, при вмілому вкладанні, цілими довозились до місця призначення, не псувались по дорозі й мали стабільний попит не залежно від сезону. Чумаки, щоб економно витратити час і кошти, на місці закуповували товар оптом — «горнами» й «сотнями» (спеціальними гончарними одиницями лічби при оптовому продажу — прим. Л. Гавриш). Оптовий спосіб збуту був зручним і для гончарів, оскільки вони менше часу витрачали на продаж товару й відразу отримували готівкою всю суму. Збут глиняного посуду приносив чумакам чималі прибутки. Так, у 1870-х рр., за земськими статистичними даними та спогадами опішнянських чумаків І. В. Козацького та Ф. Л. Ширая, сотня мисок на Полтавщині коштувала 5 крб, у Ростові-на-Дону (місті, яке знаходилося на перехресті водного шляху по річці Дон і сухопутних доріг з центральних областей країни на Кавказ, і було важливим фінансово-торговельним центром всієї південної частини Російської імперії) її продавали вже за 7–10 крб; горшки закуповували по 3–3 крб 50 коп., а перепродували по 7–8 крб⁶. Було підраховано, що прибуток чумака від продажу гончарного посуду за одну подорож з однієї хури складав 25–40 крб⁷. Цікавими є записані 1927 р. в с. Лютенька Гадяцького району етнографом Іваном Галюном спогади восьмидесятирічного чумака Сидора Івановича Чабана: «Я більше з Опішні туди (в Ростов-на-Дону, прим. Лариси Гавриш) горшки возив... Було їдеш в Опішню,

набираєш там посуду разного і везеш у Ростов... За горшки ми платили в Опішні по три рублі за сотню з укладом; а з укладом — це значить: горщок вкладується в горщок, і то менший вже не вважається. Було уклад у уклад вкладується, і ото та сотня зо всіма укладами стоїла три карбованці. Сотня мисок з укладом стоїла сім рублів. Було на одну миску п'ять штук вважається, і ото вкладається. Сотня глечиків без укладу, — по 50–60 коп. за сотню... Ото набереш було 500 горшків з укладом на віз, та мисок з 400 з укладом — на пару волів. Глеків ми брали мало... Цю посуду возили в Ростов. Там продавали оптом всю посуду. Продавали ми сотню горшків з укладом за 15 карб., теж сотню мисок за 15 карб... На горшках було лучче заробиш, ніж на мисках...»⁸. За дослідженням етнографа Віктора Василенка, на Південь возили переважно полив'яний посуд, оскільки там його виготовляли мало, як уже зазначалося вище, через велику ціну на паливо⁹.

Чумацтво як суспільно-економічна формація проіснувало до кінця ХІХ ст. Бурхливий розвиток залізничного транспорту, колії якого іноді проходили в місцях традиційних чумацьких шляхів, та зникнення дешевих, а часто й безкоштовних пасовищ для худоби стали основними причинами занепаду давнього промислу.

Оскільки кінець ХІХ — початок ХХ ст. був позначений зростанням кількості гончарів, що в свою чергу призвело до загострення конкуренції між ними й боротьби за ринок збуту готової продукції, то щоб уникнути клопотів з роздрібним продажем та зекономити час, кустарі все більше почали вдаватися до послуг горшковозів — місцевих дрібних скупників, які також могли надавати послуги й по перевезенню вантажу до місця призначення. Для них посуд був основним товаром. Горшковози й чумаки деякий час займалися скупництвом паралельно. Коли ж чумацтво припинило своє існування, горшковози монополюю стали задовольняти потреби кустарів при оптовому збуті.

Вони купували вироби «сотнями» або цілими «горнами». За «великий горен» — 450 штук посуду з додатком («укладом»), приїжджі горшковози платили 18–20 крб., «середній горен» (400 штук) — 10–12 крб.¹⁰ Місцеві скупники могли домовитися й про меншу ціну. Часто горшковози заздалегідь замовляли знайомим опішнянським гончарям виготовлення посуду на конкретний час, тоді товар прискіпливо не перевіряли, довіряючи майстрові²⁰. Посуд перевозили «кучами» — возами, в яких по приме-

тру виставляли високі плоти, вироби щільно вставляли один в один, «імшили» (перекладали сухою соломною чи сіном), щоб вони в дорозі не хиталися й не щербалися, миски вкладали одна в одну («колодами»), великий і важкий посуд ставили на дно¹¹. В Опішне приїздили по товар і скупники з інших губерній, їх «на Полтавщині називали гарбачанами — від великих возів (гарб), на яких вони їздили»¹². На відміну від чумаків, горшковози не об'єднувались для спільної подорожі, мотивуючи це тим, що так легше збути товар.

Скупництво, як суспільно-економічне явище в гончарстві, проіснувало приблизно до 1930-х рр., тобто до початку розгортання боротьби з одноосібниками й запровадження артільного способу кустарного виробництва. Потім «скупники втратили свої позиції в промислі, їх замінила державна система постачання сировини та збуту гончарської продукції»¹³.

Узагальнюючи опрацьований матеріал, можна констатувати, що гончарі Опішного в південних районах України в останній чверті ХІХ — першій третині ХХ ст. свої глиняні вироби поштучно (вродзріб) не збували, принаймні, жодних документальних підтверджень цьому

мені наразі не вдалося знайти. Доставкою і наступним перепродажем опішнянського глиняного посуду на Півдні займалися скупники — чумаки й горшковози, яким гончарі збували свій товар оптом («сотнями» й «горнами»).

Працюючи над дослідженням способів продажу глиняних виробів, виявила недостатню вивченість збуту опішнянської кераміки в досліджуваний період у цілому, й на Півдні зокрема. У подальшому потребують з'ясування такі питання: чи обмінювали скупники (ймовірніше, горшковози, бо в чумаків була інша мета поїздки) гончарні вироби на будь-який крам, чи продавали виключно за гроші; чи були випадки, коли горшковоз тільки перевозив посуд від гончаря до конкретного перекупника на Півдні; в який період і який посуд вигідніше було продавати на Півдні; вироби яких майстрів користувалися більшим попитом; чи позичали скупники кошти в лихварів і на яких умовах.

Зібраний у подальшому матеріал може бути використаний музейними працівниками при атрибутуванні колекцій кераміки та краєзнавцями й науковцями при написанні розвідок про культурно-економічні зв'язки регіонів України.

1. Несен І. До питання про вивчення гончарства на півдні України // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник / Науковий збірник за минулі літа / Упор. Олеся Пошивайла. — Київ—Опішне, 1993. — Кн. 1. — С. 321-326.
2. Каражей О. Кераміка в експозиції музею «Степова Україна» // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. — Одеса, 2008. — Вип. 5. — С. 43.
3. Малина В. Народне мистецтво Півдня України: Кінець ХІХ — початок ХХ ст.: На матеріалах Миколаївської, Одеської, Херсонської областей. — Миколаїв, 2006. — 448 с.
4. Пошивайло О.М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. — К., 1993. — С. 126.
5. Риженко Я. До економіки чумацтва на Полтавщині у другій половині ХІХ ст. // Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. За ред. академіка А. Лободи. Чумаки. — Київ, 1931. — С. 106.
6. Там само. — С. 106.
7. Там само. — С. 111.
8. Галюн Ів. Пережитки чумацтва на Роменщині. (Із праць Роменського Окружного Музею) // Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. За ред. академіка А. Лободи. Чумаки. — Київ, 1931. — С. 81-82.
9. Василенко В.И. Местечко Опішня, Зеньковського уезда, Полтавской губернии. Статистико-Экономический Очерк. — Полтава, 1889. — С. 38.
10. Василенко В.И. Местечко Опішня... — С. 37.
11. Пошивайло О.М. Етнографія українського гончарства... — С. 117.
12. Там само. — С. 127.
13. Там само. — С. 153.

Thank you for evaluating AnyBizSoft PDF Splitter.

A watermark is added at the end of each output PDF file.

To remove the watermark, you need to purchase the software from

<http://www.anypdftools.com/buy/buy-pdf-splitter.html>